

Түгүнүлүк

Мунердиктердин көрүнүштөрү аңг чыктыбында...

Отказан заманын билгенен калкын келир заманы да болмайды. Малкыяр, күрөңдүй, кызылмуң, инчү, чечен калкынын саргондо болгон жыллары алгачы жаммаут-политика эм култура жашаудан аны кесек артка ахтан эдиле. Исторуа тозлок тохашдырыр эм ёсөп келген исторуа миллеттик сезими заманына тийишли болуп турган, ол кезинде теракан жазгара керекбиз. Бир нерде теркилер болмай, алдыра суукандык, жукчон аруулдан өлгөнөн аларында ол бизи адамлык борчулдуу.

Учулук, аспасманлык да сыяп, хитялы этендерине да сыяп, малкырылга, күрөңдүй, чеченлик, чеченилик, инчулуга, кызылмуңга кесерин миллет энчилеринен, аден-кышкы байлыктын саялагында. Орта Азияны бля Кыргызстаны аражыларында, хауа болума жураакый, репрессияга тожен халкыны көп кылмай жарыя кырылгана да күрөңдүй, чеченилик, инчулук этнография картасында уруну көтөрмөдө. Алаңы тууган жерлеринде орт бля көчөрөндө, эвак чакырчындан, алай адамлык шаңарыны сарыларга эдиле.

Репрессияга тожен халкыга тууган жерлерине кайтканы 50 жыл оуду. Ол заманы ичнде жаммаут-политика, социално-экономика эм култура жашауду улуу тожорюле болгондыга. 1958 жыл, партияны Кыбартай-Малкыяр обкомуну пленумунда сөйлөш, Хутуйланы Ханайдын бийлай айтыны эсимдеди. «Малкыярдыгадан инкочерле, агрономда, зоотехникле, арчалла, аялмле болупк кон узайт оюлду. Республиканы алашты оюлду бардыра. Бек ханы уу – халкын окурга, билим апарга, културасын айтпартпа, кыскасы, бул жаны бля артка чыгышында терк чыгаргыч итинилу-керююдү.

Керти айтан эди Хутуй улуу Көпчонюкюндогу туугандык азаттанган жаштаны ичнде миллет кадрла өскөндө, арабыздан көп аялмле чыккандан билим берюмю эм илмуну фергендинде, 10 миң адамга тереинде, малкыяр халкы көп миллеттик жаны бызын халкылары араларында алчы жерден бирин алганы бекте белгилиди. Бу сагында малкыярдыгадан илмуну 60-ден астам доктор бля ол жокто жуккан дуктурметлеу

Билем да бере, кел да эгдире

1958 жылда малкыяр билим берюмю устанла хазырдагы устанла халкыларын жашла бля кызыла, кыйсыкы кайсы ауздан болганыбыз да сормай, эгелче, кырындыла кый бирге окуйт эди. Ол оемини чиркилендирди да миллетти азатлык коно эди. Көпчонюкюден кайткан малкыяр халкы школларына устанла хазырларгы курскага миллет сезим кызырдыла кый бля кызыла жуккан эди. Курскага будайлыны Ахмат башчылыкте эди. Жаннети болгон, Ахматын хар сөз, хар дегери жорекерийбизге терен сиете, аордон көкөрү ише бет кыла келгендери эдиле. Ол билим, зараруулук сыяп, анга тилин эте эрчек четтен миллетти төлөсүнө, билими жукканда эди ачыркы устанлага, жордон кураардык ише бет ражага өлдөрү курайд эди. Башка устанлагдан бля сагына тал болса, Ахмат жетер эди. Биз асыры көп затчы билгире ойгонгондон, устанга согурга заман да кыймай эдик. Биз, андин болур эди кыска заманын ичнде 1958-1960 окуму жыла, кыйлай-ай болса да, устанла жа, кыйлай-ай эдиле. Алаңы аспасымы Кыбартай-Малкыяр курылар университетини филотип аны култетини малкыяр тил бля адамдык бөлөмөнө окурга кирген эдиле. Мен билгенде, бу курскада окуганды устанла, малкыяр элпиги жаны курыларган школларды педагог ише бет жаркысы бона, таулуп сайыкпеле билими жашын ачырга болупш, кесери да халкын сыясына бля боороруно тийшли болгондыра.

Учураланы Хасан республика кабыда белгиле жазычууду. Баянчаланы Тасимат судья болуп ишлегенди. Дау да, Сибир да богамайлыны талу тилууду. Курубуну инангыны Тогузаланы (Баччаланы) Роза, устанлык ише устанлагындан сора да, курау ише тирлиги бля атын айтырды, республиканы жаркылау министрлинин културалык ич кесек заманын ишлегенди. Жашуубуну илгендирючючю, артыгыт

ракыда жаш төлөгө билим берюмю устанла кызырдыла културалык болгон адамдык. Башуакта Гемуляны Галина, Огары Жемтагада Абдулаланы Лооза, КыйАССР-чи устанлары, устанлагы Битерусой халкын окуган эдиле. Лашуакта жашаган Гемуляны Галинаны артык кызыла кууан, «бал тили эгечибиз, устанызы» деуочүдө, тап, школдан тышында абданла окуна. Аны тышында суулакчы, койкорюндю илоп келтирчюсүнө сайбылгине. Этер ичин устан билген Абдулаланы Лооза устан коллективни журмет - сыйна тийиши болуп барган эди сыяда.

Көндөлөмө көп жылланы орта школну директору, артада устан элчи администратиясын кызыла Огарланы Магомет «бир огурду адам, битену саулыра, зараруулук ише бет ражага өлдөрү курайд эди. Башка устанлагдан бля сагына тал болса, Ахмат жетер эди. Биз асыры көп затчы билгире ойгонгондон, устанга согурга заман да кыймай эдик. Биз, андин болур эди кыска заманын ичнде 1958-1960 окуму жыла, кыйлай-ай болса да, устанла жа, кыйлай-ай эдиле. Алаңы аспасымы Кыбартай-Малкыяр курылар университетини филотип аны култетини малкыяр тил бля адамдык бөлөмөнө окурга кирген эдиле. Мен билгенде, бу курскада окуганды устанла, малкыяр элпиги жаны курыларган школларды педагог ише бет жаркысы бона, таулуп сайыкпеле билими жашын ачырга болупш, кесери да халкын сыясына бля боороруно тийшли болгондыра.

Искусствону адамды

Белгайланы Сергейни Налкыч шакарда, битену республикада да келте таңыдыла, сойден да бек тередиле. Артыкчырагыда озган заманланы эге тожорюск. Эртпен, ичкер сайын да не радио, не телевидение бля аны аруу азыра, сейилдик жырларын эшилмей кызыла хана конобуз болмаган жылгага кыйтасык. Билгим берүдө, илмунда, културда кызыла чеченилик жетишмилери бекте белгилди. Педагогика институт эди университет болганды. Факмуну назмуучуланы бля жазычуу болгонунда, Бейрамулыны Хамлиматны, Сойюнчуланы Азаматны, Хубуйланы Османчы чыгармаларын Кырчавай-Черек Республиканын тышмада да окутууда.

Кырдан эдиле генерал В.М. Семенов Совет Союзну сукунулу аксеркери болуп турганды, артада Кырчавай-Черек Республиканы президентини културалык ишлегенди.

Соргондо болган халкыга бары да тууган жерлерине кайткандан сора не жаны бля да терк айныгандыла. Кызылмуң Республикада бусопсатда илмуну докторурандан 30 кандидатларындын 400 адамды ишлейди. Кызылмуң халкыдан белгиле аскер башчыла чыккандыла. Ишкерлер, генерал-полковник О.И. Городовиков, Совет Союзну Жигити генерал-лейтенант В.Н. Огородов, генерал-майорла В. Шендилин, М.Б. Мандривер. Устанла республиканы ич халкы ансамбл ишлейди – «Толпан» бля «Ойраты». Ала кесерини устанлыкларын Европаны эм Востоку көп кыралганды да көрпөткенди. Композиторла П.Тер Чокуеуде, Аркадий Мандривер, Иван Убушарле, Базар Бороманды, сукулторла В.В. Васкиев, В. Адианов, Н. Эледжиев, Н.Сажиев, С.Батиев, хуучу Дюдаиме Кил Ошдыев, Убушаров, Мерген бля Джанар Молдууралы эки башкала халкы културасын айынтууга улуу юлүш коюшады.

Репрессияга тожен халкыга бусагында Россияни билим берю, илму эм културасын билим берю ичнде тийишли жерини алдыла.

ЭФЕНДИЛЫ Сапих, философия илмуну доктору, профессор.

Башламчылык

Кыбартай-Малкыярны шахарлары, элдерин тапшандары, жашилдирю эди санитар-тазалуу жаны бля майда апрельде бля майда республиканы кыйналык бардырылуучу. Быйыл да жуукту, заманды ол ич башламчы КыМР-ни Правительствосу оюну басмаланырык болур.

Баксанчыла, аллай оюну этинирин сактап турмай, муниципалык район администрациясыны башламчылык бля шахарда эм битену эдиле да санитар таза устан куюнон бардыргандыла. Предпритиярланы бля организациаланы коллективлери, школлары устанлары эм окуучулары, медицина учрежденияла ишлегенди, эдиле да анга тири кытапханалыда. Ала кесерин иштен, окугунан макамланы тегереклери тазалагандан сора да, федералык жоллары, эдиле орамланы жанларын, атгач кыйырыланы, черек жатгаланы, эркин эдилей керкич тегелден жерини аруулагандыла.

Санитар тазалуу куюнон Баксанскон, Псыхурей, Куба, Жанко-тия, Иссамей эдиледе жашаганла артыкыда тири кытапханалары белгиле айтырдык. Баксанчыла жыйынган киркичти эдилден тышында белгиленген жерге таштыгында. Бизни корр.

Владимир МОЛОВ, композитор, КМР-чи Кыргыз эл искусстволарынын сыйлы кулдукчуу:

Культура бля искусствону малкыяр кулчуларыны арасында профессионал жырчыларыносудин ахчаганда, Фрунзеде (шкыда) ортоголти музыка-аореография иччилени вокал классын бошоган Белгайлана Сергей магаланы жерин алды. Аувазын тазалыгы, жумушактыгы, ачыктыгы эмда кырайды максамда да кесин жарында билуу халкы жырлары бля романсланы, белгиле ариаланы бля монологаланы да бирча устан жырларга он бергенди.

Тууган жерине кайткандан сора Сергей Кыбартай-Малкыярны жыр эм телсеу ансамблини белгиле сиогити аламын. Ичнде музыканы көп жерлерине барганды. Барсы да бек койгон лирикалы жырла «Налкыч кечелер», «Мадинамы неда Маринамы», «Лариса» деген, жигитини жаны «Галапу», дагыда көп балхары аны репертуарына киргенди. Бизни шүкүрүбүз боюндоке да агпын болганчыды, аз да төрлөнгөнчө, артык айтамында.

Хабекбир ХАВПАЧЕВ, РФ-чи искусстволарынын сыйлы кулдукчуу:

Мен Белгайланы Сергейни эртден да билем, сойден да бек этем. Аны билемгенле устан бармыдыла да неда ойомгенле? Жаланда аруу жырла жырлаганды бу аруу адамдык. Мен аныла билем, «Галапу» андан аруу жырлаган болмаганды, болганда да хана ээтин. Андан сора да, малкыярчыны арасында ол биринчи профессионал жырчы, кесини ичнде, индербайлыны жаркылауу чусуду эмда пропанданды.

Белгайланы Сергейни жашаудуна битену хар не да аламын. Мен аныла билем, Ахмат бля Берген хаммусу, керти бля керти, керти да жырлары, керти да жетишери, керти да кыйырылуу эмда сойгон юлордо.

АЛИКАЛПАНЫ Владимир хазырлаганды.

Оноучуну эгерлюу

Богон бизни устаны гөбөргө 44-чу жыллы ал айларында Эпрус району баш ветеринар врачы болуп ишлене, ол кыска кезинде малкыяр халкына бек болгонуну предостелти Энейланы Хамит эм эл молкю блонмоу бошчысы Курдаланы Паша бля шүкля болуп турган, бизни көргөндө, ызыбыздан термилген, сюргондон кыйткандо, анасына жак тууганча кууанган, болгонно Бейрамулыда - Кызылмуңга кыйткырылганы коюноду - бизни бля буюнгустангы таштуу кишиди, Ленинни орденини, Урууну Кызыл Байрагыны эки да орденини жигити Черек Бакхевиче Мовиссанды.

Мулкочо дагы коюно салырга, айнытырга да таулула уллу кыйын салгандыла

Черек Бакхевиче, сиз малкыярлы бля ишпен не заманда багланганыс? Мен азербайжандан тилин устан билгенин себепти, эпбруску бля бек терешу болгон эдиле. Кулукчулук, малчыла, ишлере бля да. Налкыч келде кайда ишле сосе дегендерине, Эпрус району сайгапаныма сейр окугун эгтен эдиле, таулда бардыла бардыла деп кырктууга юрөгөн эдиле. Таулуга аны ишин сойгон, коньякбайлык да эде билген бир огурлу халкы. Ма андан бери 63 жыл озган эсе да, мени оюму торюнгөнменди.

Малкыярлыла тууган журтларына кайткандан сора уу? Мен малкыярлыла орондо болганырында да, арга бля байламчылык коюмогем. 1956 жылы ахырында Курдаланы Паша эм башла шүкля эгтен эдиле, таулда бардыла бардыла деп кырктууга юрөгөн эдиле. Таулуга аны ишин сойгон, коньякбайлык да эде билген бир огурлу халкы. Ма андан бери 63 жыл озган эсе да, мени оюму торюнгөнменди.

Алай болганлары коюнон бир-ки шарт айтсучу эдик. Малкыярлыла орнашты, ала кесерин ичти жаны бля тахта башлаганда, мен кыбартайлы, малкыярлы, орусу бригадаланы, белюмени араларыда эршииле кырмай. Социалист эршииле дей эдик ала. Биринчи жылда ачылаханжы Ахь-Суу бөлөм, экини жерини Хасания, юночю жерини Ахь-Суу бөлөм алган эдиле. Ахь-Суу бөлөм ол кезинде Топь-устанды Бемьерза, Хасания бөлөмү у Хонгачылыны Назр башчылыкте эдиле.

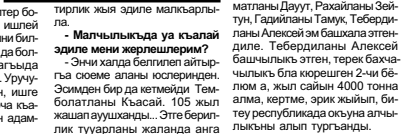
Белгайланы Сергей телевиденияге кезуно концерт программасын хазырлайды. 1995 жыл.

РФ-чи искусстволарынын сыйлы кулдукчуу.

Малкыярлыла тууган журтларына кайткандан сора уу?

Малкыярлыла тууган журтларына кайткандан сора уу?

ГАЗАЛПАНЫ Исхак, Огары Чечем эл.

